

Joanna KOZIKOWSKA (Wrocław)

Teksten in contexten of voorstellingen van kinderen in Jacob Cats' *Houwelyck* en de anonieme *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*

Abstract

In this article I present the problem of the circulation of themes between various discursive practices which involves the topic of the child in the 17th century Dutch culture. I analyse the manner in which these themes were adopted by various authors and afterwards again reinterpreted and used. The discussion of these questions is based on the analysis of two 17th century texts: *Moeder* from Jacob Cats's *Houwelyck* (1625) and *Der Vroed-vrouwen Verre-kyker* published in 1690 by an anonymous surgeon. Deliberately I chose two texts which at first sight seem completely different. Firstly due to the fact that they concern various domains, secondly because both books can be found in the collections of the Old Prints Department of Wrocław University Library. These collections are the central context of my considerations, in which I intend to situate the analysis of the two selected works. So I present the history of the collection's beginnings and lots of particular specimens of the above-mentioned texts. Then I discuss the two books in question, their structure and forewords in which the authors present their motivation and purpose for writing. I analyse the selected extracts with respect to the problem of so-called 'wondergeboorten' [miraculously born] which is present in both texts. In these different books analogous perspectives can be found: both on the appearance of a new family member, a child, and especially on the situation when something goes wrong. Thus both texts present similar themes regarding the figure of the child, which were typical not only for the 17th century Netherlands but also for other European cultures and times.

Inleiding

Één van de vaak herdrukte Nederlandse anekdoten uit de 17e eeuw vertelt over een schilder die heel mooie kinderen kon schilderen. Toch heeft zijn vrouw de lelijkste kinderen gebaard, die men ooit heeft gezien. Toen men hem heeft gevraagd, hoe dat mogelijk was, antwoordde hij dat hij zijn mooie portretten toch overdag schildert en zijn kinderen 's nachts worden verwekt.¹

¹ Jan Baptist Bedeaux, Rudi Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500–1700*, Gent, Amsterdam 2000, p. 52.

Ik heb opzettelijk voor een mop gekozen, in plaats van een historisch feit, datum of gegeven, om daarmee mijn overwegingen te beginnen. In tegenstelling tot historische feiten zijn anekdoten geen eenmalige, aparte ‘gebeurtenissen’, beleefd door bepaalde individuen. Integendeel die korte verhalen vormen een soort gemeenschappelijke belevenis die zowel door de verteller als de toehoorder op het moment van het vertellen wordt ervaren. Wat meer, de anekdote wordt elke keer door andere mensen een andere betekenis en waarde toegegeven. Daarom lijkt de mop voor mij toch wat meer algemene beelden en indrukken weer te geven dan een historisch gegeven.

Een andere reden van mijn keuze was bovendien het onderwerp van het besproken verhaal. Aan de ene kant zien wij dat nieuwtjes uit iemands intieme leven altijd een aantrekkelijk thema zijn geweest. Aan de andere kant valt het op te merken dat het uitgangspunt van het verhaal het probleem is dat met kinderen verbonden wordt. De anekdote werd namelijk gebouwd op de gedachte dat er iets mis met de kinderen van de schilder ging. Als wij de bovenvermelde eigenschappen van de anekdote en het thema ervan in acht zouden nemen, kunnen wij een vraag wagen of het mislukken ten opzichte van kinderen een object van de openbare bekommerning was en vervolgens, of het algemene beeld van kinderen in de zeventiende-eeuwse Nederlandse cultuur door dit probleem kon worden beïnvloed.

In dit artikel bespreek ik de bovenstaande vragen uit het perspectief van de problematiek van het door mij voorbereide proefschrift. Het accent valt daarin op de circulatie van motieven tussen diverse discursieve praktijken, die verbonden zijn met het onderwerp ‘kinderen’. Bovendien wordt de manier hierbij geanalyseerd waarop deze motieven door verschillende auteurs worden overgenomen en bewerkt. Ik zal mij hierbij van het *New Historicism*² bedienen — de leesmethode die als de belangrijkste context van onderzochte teksten machtsrelaties beschouwt.³ Voor mijn overwegingen zijn de volgende problemen het belangrijkste: relatie tussen literatuur en geschiedenis, plaats van de onderzoeker, circulatie van discoursen, literaire en niet-literaire teksten. Deze kwesties worden door mij met het oog op de vermelde interpretatiemethode kort besproken.

Volgens die methode is de literatuur actief betrokken in het vormen van de geschiedenis door haar deelname in de discursieve praktijk.⁴ Deze benadering vinden wij ook in de blik op de onderzoeker, die volgens het *New Historicism* goed beseft van zijn eigen positie in de geschiedenis heeft. De positie van de criticus speelt

² Voor de eerste keer werd deze term in 1982 door Stephen Greenblatt gebruikt om werken over de Engelse Renaissance te bepalen, die door hemzelf en andere onderzoekers zijn geschreven. Het begin van de interpretatiemethode wordt echter meestal met het jaar 1980 geassocieerd — de uitgave datum van het boek van Greenblatt *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. Zie Hans Bertens, *Literary theory. The Basics*, New York 2001, p. 178.

³ Krystyna Kujawińska-Courtney, ‘Wprowadzenie’, in: Stephen Greenblatt, *Poetyka Kulturowa. Pisma Wybrane*, Kraków 2006, p. X.

⁴ Hans Bertens, *op. cit.*, p. 179.

daarenboven een actieve rol in zijn analyses. Onderzoekers bevinden zich dus in geen ideale werkelijkheid buiten hun sekse, sociale stand, ras, beroep of leeftijd die hun *subject positions*⁵ vormen.⁶

Bovendien is er sprake van de houding tekst — geschiedenis. In de literaire analyse is het noodzakelijk om zich tegelijk van de *historiciteit van teksten* en de *textualiteit van de geschiedenis* bewust te worden, schrijft de Amerikaanse literair criticus Stephen Greenblatt in zijn artikel *Resonance and Wonder* (1990).⁷ Volgens Greenblatt dient de criticus zich niet alleen met literaire teksten bezig te houden, maar ook met historische omstandigheden, waarin bepaalde teksten zijn ontstaan en door het publiek ontvangen, alsook dient hij de relatie tussen die omstandigheden en voorwaarden aan een analyse te onderwerpen. Dit verschijnsel wordt dan met de term *historiciteit van teksten* genoemd. De *textualiteit van de geschiedenis* wordt daarentegen begrepen als een onvermogen om tot een volledig en authentiek verleden door te dringen zonder contact te hebben met sporen die er door de maatschappij op werden achtergelaten. In de ogen van de *New Historicists* zijn teksten dus

culturele plaatsen waarin verschillende maatschappelijke stemmen elkaar doorkruisen, bekampen, ondermijnen en/of lof toezwaaien.⁸

Zo noemt de literatuur-historicus Jürgen Pieters een tekst — *mozaïek stukjes cultuur*.⁹ Dat betekent dat elk tekstueel product van woorden en betekenissen gebruik maakt, die vroeger al werden gebruikt. In de metafoor van een *mozaïek stukjes cultuur* wordt dus de betekenis van de nauwe relatie tussen de tekst en de cultuur weergegeven, als het concept van vloeiende grenzen tussen verschillende discursieve praktijken.

Het *New Historicism* houdt zich namelijk bezig met alle discoursen die invloed op enige sociale productie kunnen hebben:

There is no longer a difference between literature and other texts, no matter whether these are religious, political, historical, or products of marginal subcultures that so far have been ignored.¹⁰

⁵ Hierbij laat zich de invloed van het neomarxisme op het *New Historicism* zien en vooral de teksten van de Franse denker Louis Althusser (1918–1990) en de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan (1901–1981). Voor meer informatie over *subject positions* zie Hans Bertens, *op. cit.*, p. 87.

⁶ *Ibid.*, p. 29–30.

⁷ Stephen Greenblatt, ‘Oddźwięk i zachwył’, vert. Anna Wilson, in: Stephen Greenblatt, *Poetyka Kulturowa. Pisma Wýbrane*, Kraków 2006, p. 173. Oorspronkelijk uitgegeven als: Stephen Greenblatt, ‘Resonance and Wonder’, in: *Learning to curse: essays in early modern culture*, New York 1990.

⁸ Jürgen Pieters, ‘In denkbeeldige tegenwoordigheid: Naar een *New Historicism* in de Lage Landen?’, in: *Spiegel der Letteren* 47 (3), p. 256.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Hans Bertens, *op. cit.*, p. 177.

De leesmethode maakt verschillen tussen literaire en niet-literaire teksten, alsook tussen culturele teksten onduidelijk en het laat zien dat deze drie soorten teksten in elkaar doordringen, elkaar in één geheel binden en een vorm aan elkaar geven.¹¹ Eén van de doelen van het *New Historicism* is dus een tekst in een grotere, culturele context te plaatsen. Volgens die praktijk leidt de tweedeling tekst/context tot *de illusie dat de twee onderzoeksobjecten behalve helder van elkaar afgelijnd, ook vast omschreven en omschrijfbaar zijn.*¹²

De vermelde interpretatiemethode toont dus bijzondere interesse voor verschillende wetenschappelijke gebieden en soorten teksten. Berustend op de antropologische methode genoemd *thick description*¹³ zoeken de *New Historicists* naar op het eerste gezicht belangeloze details en codes die ze tot een onderwerp van hun analyses maken, zoals gebeurtenissen of anekdoten, en vervolgens

re-read it in such a way as to reveal through the analysis of tiny particulars the behavioral codes, logics and motive forces controlling a whole society.¹⁴

In teksten van Greenblatt, bijvoorbeeld, nemen historische anekdoten een bevoorrechte plaats in, omdat ze datgene laten zien dat zowel plaatselijk werkelijk is, als bijzonder en buitengewoon.¹⁵ Dankzij hun aanwezigheid in de tekst is het mogelijk om ideologie, motivatie en gedrag van de maatschappij alsook culturele processen op een preciezer manier te kunnen tonen.

De laatste kwestie die ik in verwijzing naar de besproken tendens wou behandelen is het probleem van circulatie van discoursen. Tot de taken van de criticus behoort, volgens het *New Historicism*, de analyse die ingewikkelde relaties tussen alle discoursen laat zien en vooral manieren waarop diverse narratieve discoursen andere culturen bepalen en vormen.¹⁶ In het artikel van Greenblatt *Towards a Poetics of Culture* (1982) vinden wij de mening dat de genoemde discoursen steeds tussen elkaar oscilleren.¹⁷ Dit verschijnsel noemt hij met een, uit de werken van Jacques Derrida (1930–2004), afgeleide term — circulatie.¹⁸ Een

¹¹ Krystyna Kujawińska-Courtney, *op. cit.*, p. XXIV.

¹² Jürgen Pieters, *op. cit.*, p. 267.

¹³ Het *New Historicism* baseert hierbij op ideeën van de Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz (1926–2006). Zijn methode van *thick description* berust op de analyse van culturele en sociale praktijken op grond van een zeer nauwkeurige en gedetailleerde observatie. Zie Hans Bertens, *op. cit.*, p. 181.

¹⁴ Harold Aram Veese, 'Introduction', in: *The New Historicism*, New York, London 1989, p. XI.

¹⁵ Krystyna Kujawińska-Courtney, *op. cit.*, p. XXXVI–XXXVII.

¹⁶ *Ibid.*, p. XLI–XLII.

¹⁷ Stephen Greenblatt, 'Towards a Poetics of Culture', in: Harold Aram Veese (ed.), *op. cit.*, p. 8.

¹⁸ Volgens Harold Aram Veese is circulatie één van de belangrijkste termen op het gebied van het *New Historicism*: 'Circulation, negotiation, exchange — these and another marketplace metaphors characterize *New Historicists*' working vocabulary, as if to suggest the ways capitalism envelops not just the text but also the critic.', in: Harold Aram Veese, 'Introduction', in: *The New Historicism*, *op. cit.*, p. XIV.

belangrijke kwestie vormt hier ook de overtuiging dat de genoemde discoursen onder elkaar oscilleren, maar ook heen en weer tussen het centrum en periferieën. Het *New Historicism* geeft dus een bevoorrechte plaats aan het marginale boven het centrale.¹⁹

De bovengenoemde vragen en de besproken interpretatiemethode neem ik als uitgangspunt voor de analyse van twee zeventiende-eeuwse teksten. Het eerste fragment is het hoofdstuk *Moeder van Houwelyck* van de dichter Jacob Cats, gepubliceerd in 1625. Het tweede boek heeft als titel *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, uitgegeven in 1690, geschreven door een anonieme chirurgijn. Ik heb met opzet juist voor deze twee, op het eerste gezicht helemaal verschillende, teksten gekozen. Aan de ene kant omdat zij diverse vakgebieden betreffen, aan de andere kant omdat beide boeken te vinden zijn in de boekenverzameling van de Afdeling Oude Drukken in de Universiteitsbibliotheek te Wrocław.²⁰ Door zo'n keuze van het besproken materiaal hoop ik mijn analyses in een breder kader, of context, te kunnen plaatsen.

Contexten

Het feit dat de twee genoemde teksten zich juist in de Wrocławse Universiteitsbibliotheek bevinden, wou ik graag als één van de mogelijke contexten beschouwen, waarin die werken en hun stof ingezet kunnen worden. De ene context zal ik hier 'de zeventiende-eeuwse Nederlanden' noemen. Dat wil zeggen: de tijd en de omstandigheden waarin de twee boeken zijn geschreven. De sfeer die toen heerste, motieven die 'in de omgang' waren en door verschillende auteurs opnieuw ge-

¹⁹ Krystyna Kujawińska-Courtney, *op. cit.*, p. XXXVI.

²⁰ De bibliotheek heeft twee uitgaven van *Hovwelyck* in haar bezit, één van het jaar 1625 en een tweede van 1642, zie Jacob Cats, *Hovwelyck. Dat is gantsche gelegenthey des echten staets*, pr. [wed.] J.P. vande Venne, Middelburg 1625; [Universiteitsbibliotheek Wrocław, Afdeling Oude Drukken (verder als: BUWr.OstDr.), Sign. 493682]; Jacob Cats, *Hovwelick, dat is, Het gantsch beleyt des echten staets*, Amsterdam, J.J Schipper, 1642; [BUWr. OstDr., Sign. 317399]; [in dit artikel bedien ik mij met het exemplaar uit het jaar 1625]. In de bibliotheek bevinden zich drie verzamelbundels met werken van Cats waarin *Hovwelyck* ook werd gebracht, zie Jacob Cats, 'Houwelyck, dat is, het gantsche beleyt des Echten-staets; afgedeeelt in ses Hoofst-stukken, te weten Maegt, Vryster, Bruyt, Vrouwe, Moeder, Weduwe, behelsende mede de Mannelijcke tegenplichten', in: Jacob Cats, *Alle de wercken soo oude als nieuwe van den heer Jacob Cats*, t' Amsterdam, by Daniel van den Dalen, François Halma, de wed. Van a. van Someren, t' Utrecht, by J. en Wilhelm vande Water, 1700; [BUWr. OstDr., Sign. 552840; 505816 [2 delen]; 01497]. Het exemplaar van *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* beschikbaar in de Wrocławse bibliotheek werd in 1690 gepubliceerd, zie *Der Vroed-vrouwen verre-kyker. Waar in getoond werd, Verscheyde Ongehoorde seltzame Dragten der Kinderen en Wan-Schepsels in 's Menschen Lichaam. En der selver wonderlijke Verlossingen. Voorgevallen, Op verscheyde plaatsen, in Duytsland, Nederland, Vrankrijk, etc. Seer nut en Dienstig, voor alle Medicijns, Chyrurgijns, en Vroed-Vrouwen*. T' Amsetrdam, By Jan Ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere-Logement, 1690; [BUWr. OstDr., Sign. 472777].

bruikt werden. Opmerkelijk is hierbij het karakter van deze wisselwerking, namelijk de tweezijdigheid. Motieven die in bepaalde teksten werden gezet, beginnen op een gegeven moment hun eigen ‘leven’. Zij worden steeds geherintepreterd door de lezers en bovendien weer overgenomen en bewerkt door volgende auteurs. In dit artikel wou ik graag aantonen hoe dat gebeurde ten opzichte van het thema ‘kinderen’.

De volgende context vormt in mijn overwegingen de Wrocławse boekenverzameling, die volgens de literatuurhistoricus Karel Bostoën een weerspiegeling is van de intensieve banden tussen geleerden en kunstenaars uit Silezië en de Nederlanden.²¹ In de zeventiende eeuw trokken tamelijk veel Sileziërs naar de Nederlanden, vooral naar Leiden en Franeker, om daar te studeren.²² Tijdens het verblijf in de Republiek schaften zij Nederlandse boeken aan. Vaak bestelden zij boeken direct bij Nederlandse boekverkopers, of lieten die door boekhandelaars in Breslau bestellen. De eerste en één van de belangrijkste boekencollectie was die van Thomas Rehdiger (1540–1576), een bekende Breslause kunst- en boekenverzamelaar van adellijke afkomst.²³ In de tweede helft van de 19e eeuw vormde de zogenaamde *Bibliotheca Rehdigeriana* samen met de collectie van de andere Breslause verzamelaar Albrecht van Sebisch (1610–1688) en de Maria-Magdalena-bibliotheek²⁴, de basis voor een moderne stadsbibliotheek onder de officiële naam *Von Rehdigersche Stadtbibliothek Breslau*.²⁵ Sinds het begin van de 19^e eeuw bestond er ook de universiteitsbibliotheek, waarin zich collecties uit de *Academia Leopoldina* (jezuïetenhogeschool opgericht door de keizer Leopold I van Habsburg), *Universitas Viadrina* uit Frankfurt aan de Oder en nog enkele tientallen verzamelingen van Silezische kloosters bevonden.²⁶ Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd een deel van de universitaire collectie over heel Silezië verspreid.²⁷ De tegenwoordige Wrocławse universitaire boekencollectie werd dus gevormd door het bijeenbrengen van de oude drukken aanwezig op verschillende plaatsen

²¹ Karel Bostoën, ‘Voorgeschiedenis van een uniek samenwerkingsverband’, in: Adam Skura, *Catalogus van in Nederland gedrukte boeken in de Universiteitsbibliotheek van Wrocław. I. Nederlandstalige boeken tot 1700. II. Nederlandstalig toneel tot 1800*. Bewerkt door Annemiek van der Eijk en Roeland Mulder, Leiden, Den Haag 1996, p. viii.

²² *Ibid.*, p. vii.

²³ Na de dood van Rehdiger werd zijn verzameling in de Breslause Elisabethkerk geplaatst, waarbij sinds de middeleeuwen een gymnasium bestond — een semiuniversiteit van de stad., zie: Stefan Kiedroń, ‘De bibliotheken van Wrocław’, in: Stefan Kiedroń (hoofdredacteur/editor in chief), Wilken Engelbrecht, Zdenka Hrnčířová, samenwerking/co-operation Karel Bostoën, *Nederlandse oude drukken in Bohemen, Moravië en Silezië (1500–1800). Netherlandish Old Prints in Bohemia, Moravia and Silesia (1500–1800)*, Wrocław 2010, p. 6–7.

²⁴ Maria-Magdalena-bibliotheek, bij de Maria-Magdalena-kerk, was de eerste openbare bibliotheek van Silezië, geopend in 1645 door de *professor eloquentiae* van het Maria-Magdalena-gymnasium, Christoph Köler (1602–1658), zie Stefan Kiedroń, *De bibliotheken van Wrocław*, p. 7.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*, p. 7–8.

²⁷ De rest werd bovendien door de vluchtende Duitsers in brand gestoken, zie: *Ibid.*

in Silezië: de verzameling van de voormalige *Stadtbibliothek Breslau*, de gymnasium-bibliotheek van Brieg, de *Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*, de *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli* en nog andere bibliotheken.²⁸

In dit artikel bespreek ik de context van de Wrocławse boekenverzameling met het oog op twee niveau's: uit het perspectief van de tegenwoordige onderzoeker, in dit geval mijzelf, en van de toenmalige Silezische lezer. Als Poolse onderzoeker van de Nederlandse oudere letterkunde moet ik me van mijn eigen context bewust zijn. Voornamelijk denk ik hier aan mijn eigen 'beperkteheid'. Dat wil zeggen het feit dat ik mijn analyses op basis van deze bronnen verricht, die ik ter beschikking heb en waartoe ik vrije toegang heb, en dat is dus in grote mate de Wrocławse boekenverzameling. Daarenboven ben ik 'beperkt' in de zin dat ik mij met het bepaalde onderwerp bezighoud, dat wil zeggen het thema 'kind in de Nederlandse zeventiende-eeuwse literatuur'. En als ik mijn literaire stof zoek, houd ik altijd rekening met de gekozen problematiek. In het algemeen kan ik stellen dat mijn eigen situatie als onderzoeker aanzienlijke invloed heeft op de manier waarop mijn analyses worden uitgevoerd en het gevolg ervan. Kortom: dit artikel zou helemaal anders zijn als ik het in 'de zeventiende-eeuwse Nederlanden' ontstane beeld van kinderen op basis van andere teksten zou analyseren dan die beschikbaar in de Wrocławse boekencollectie.

Dezelfde 'beperkteheid' betreft ook in zekere mate de toenmalige Silezische lezer. De manier, waarop het kind in de Nederlandse zeventiende-eeuwse teksten werd behandeld, was één zaak. De andere was de wijze waarop deze tot die lezer is doorgedrongen en aan de hand van welke boeken dat is gebeurd. Zo is het aantoonbaar dat er in elke genoemde fase van de ontvangst sprake is van de 'filtratie' van motieven, verbonden met het onderwerp 'kinderen'. Hiermee wou ik dus onderstrepen dat de analyse van de twee vermelde boeken door mij in de context van de boekencollectie van de tegenwoordige universiteitsbibliotheek wordt verricht.

Zoals gezegd, heb ik voor de twee teksten opzettelijk gekozen, juist door verschillende vakgebieden die zij betreffen. Ik kan vermoeden dat de oorspronkelijke Silezische lezer van de Nederlandse boeken niet zo veelzijdige interesses heeft gehad, om zowel literaire als medische teksten naast elkaar te bestuderen.²⁹ De bestudering van de bezittersmerken van de twee exemplaren van *Houwelyck* (uit 1625 en 1642) en van drie exemplaren van Jacob Cats' *Alle de wercken*, waarin *Houwelyck* is genomen, als van *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, kan ons inzicht geven in de kwestie van de ontvangst en de mogelijke functie van die teksten. Twee van de genoemde werken van Cats stammen uit de voormalige *Stadtbiblio-*

²⁸ Karel Bostoën, *op. cit.*, p. viii.

²⁹ Er waren toch uitzonderingen, zoals de ingenieur en bibliofoon Albrecht von Sebisch die naast wiskundige en technische werken ook literaire teksten heeft gelezen, zoals werken van Cats, Constantijn Huygens of P.C. Hooft, zie: Stefan Kiedron, 'Cultural Ties between Silesia and the Low Countries in the Golden Age', in: *Neerlandica II. Emblematica et Iconographia*, ed. Winkel Engelbrecht, Bas Hamers, David Livingstone, Olomouc 2003, p. 45–46.

thek Breslau, als *Houwelyck* gepubliceerd in 1642 en *Alle de wercken* uit 1700 (sign. 552840).³⁰ De twee overige exemplaren van *Alle de wercken* uit hetzelfde jaar zijn afkomstig uit de *Bibliothek des Königlichlichen Friedrichs-Gymnasiums Breslau* (sign. 505816) en uit de *Graf Yorck Klein-Oels Majorats-bibliothek* (sign. 01497).³¹ De eerste en de enige bezittersmerk, die te vinden is in *Houwelyck* uit 1625, is afkomstig uit het jaar 1945 en duidt de plaats aan waar het boek tijdens de Tweede Wereldoorlog werd overgebracht, namelijk het kasteel Czocha³² (gelegen dichtbij de grens met Tsjechië). *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* komt daarentegen uit de *Universitätsbibliothek Breslau*.³³ Ik kan vermoeden dat *Houwelyck*, een literair werk met moraal-didactische strekking, door deze mensen gelezen werd die interesse voor poëzie hadden en antwoorden op de vraag zochten hoe de goede Christen en de goede burger te leven dient. De universiteitsbibliotheek, waaruit *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* stamde, had specifiek karakter dan de meer algemene verzameling van de stadsbibliotheek. Deze tekst, vol van medische feiten en gegevens, werd dus hoogstwaarschijnlijk door wetenschappers en medici bestudeerd.

Het dient bovendien onderstreept te worden dat het werk van Jacob Cats enorme populariteit onder alle lagen van de Nederlandse maatschappij kreeg. Alleen in de 17^e eeuw heeft de tekst ongeveer twintig aparte herdrukken beleefd.³⁴ De thematiek en de ongecompliceerde taal van *Houwelyck* als groot aantal edities laten zien dat het boek van Cats een andere doelgroep wist te winnen dan de tweede hier besproken tekst. Behalve het feit dat de auteurschap van *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* niet duidelijk bepaald is, blijkt het dat het boekje ook moeilijk te verkrijgen is. In de Lage Landen bevindt het werk zich hoogstwaarschijnlijk alleen in bezit van twee universiteitsbibliotheken: te Gent en te Amsterdam (UvA).³⁵ Men kan dus vermoeden dat de tekst als geen meesterwerk door zeventiende- en achttiende-eeuwse medici is beschouwd en matige populariteit heeft genoten. Het feit dat het boek juist in de Collectie Oude Drukken van de Universiteitsbibliotheek te Wrocław te vinden is, lijkt mij bijzonder en wekt mijn interesse en verlangen om de twee werken, die tot het zeventiende-eeuwse discours over de procreatie behoren, naast elkaar te analyseren.

³⁰ Zie Adam Skura, *Catalogus van in Nederland gedrukte boeken in de Universiteitsbibliotheek van Wrocław. I. Nederlandstalige boeken tot 1700. II. Nederlandstalig toneel tot 1800*. Bewerkt door Annemiek van der Eijk en Roeland Mulder, Leiden, Den Haag 1996.

³¹ *Ibid.*

³² Zie Stefan Kiedroń, *De bibliotheken van Wrocław*, p. 8.

³³ *Ibid.*

³⁴ Elmer Kolfijn, 'Portretten van liefde en lust. Portretten en portretteren in illustraties uit Noord- en Zuidnederlandse boekjes over liefde c. 1600–1635', in: *De zeventiende eeuw. Jaargang 17*, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2001, p. 131.

³⁵ Naar A.J.J. van de Velde, 'Zuid- en Noord-Nederlandsche bibliographie over Natuur- en Geneeskunde tot 1800', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde voor 1937*, Ledeborg, Gent 1937, p. 254–301.

Deze korte bespreking van de mogelijke lotten van de genoemde werken en hun potentiële lezers toont aan op welke manier motieven verbonden met kinderen, geschapen door Nederlandse auteurs en verspreid aan de hand van boeken, tot Sileziërs konden doordringen. Het feit, dat de twee teksten een paar eeuwen lang in bezit van verschillende bibliotheken waren, is volgens mij belangrijk voor de vraag naar het beeld van het kind in de Nederlandse zeventiende-eeuwse cultuur, dat aan de hand van de Nederlandse boeken in het bewustzijn van de Silezische lezer is ontstaan en verspreid. Hier rijst ook de vraag: op welke manier zijn kinderen daarin behandeld. Wat voor indrukken konden de genoemde lezers krijgen ten opzichte van het thema ‘kinderen’ na het lezen van dit soort boeken? Het gaat toch om twee types lezers die verschillende interesses hadden en naar diverse boeken reikten. Voor de problematiek van mijn studie is het dus zeer interessant om de twee teksten naast en met elkaar te analyseren.

De twee teksten

Op het eerste gezicht lijken de twee werken niets met elkaar te maken hebben. Ze betreffen immers andere vakgebieden en daardoor worden ze tot andere groepen lezers gericht. Het ene boek werd bovendien bijna 70 jaar later gepubliceerd dan het andere. Op basis van de titels kan men toch vaststellen dat het om de geboorte gaat. Het hoofdstuk *Moeder* van het werk van Jacob Cats *Houwelyck* suggereert toch dat de auteur over het moederschap zal schrijven en over taken van de vrouw bij de verzorging en de opvoeding van kinderen. Op basis van de titel van de tweede tekst kan men daarentegen vermoeden dat de inhoud de functie en verplichtingen van vroedvrouwen betreft. Vroedvrouwen worden dan met de geboorte van kinderen geassocieerd. Op die wijze komen wij dus tot het hoofdonderwerp van de analyse, namelijk kinderen. Wat ons hier het meest zal interesseren, is de manier waarop het kind in de twee boeken wordt behandeld, met betrekking tot de kwestie die door beide teksten wordt besproken — wondergeboorten.

Voordat ik met de bespreking van dit probleem begin, wou ik nog een paar woorden over de twee teksten zeggen. Het hoofdstuk *Moeder* maakt deel van het enorme werk van Jacob Cats getiteld *Houwelyck* uit, waarin volgende stadia van het leven van de vrouw worden besproken: maagd, vrijster, bruid, vrouw, moeder en weduwe. De laatste vier stadia vormen samen de serie *Christelick huyswyf* en worden bovendien met de vier jaargetijden vergeleken: bruid met lente, vrouw met zomer, moeder met herfst en weduwe met winter.³⁶ De vrouw die kin-

³⁶ Aanvankelijk bevatte het werk slechts vier stadia van het leven van de vrouw. Hoogstwaarschijnlijk heeft Cats nog de bespreking van de plichten van de maagd en de vrijster toegevoegd op verzoek van de tekenaar, en zijn goede vriend, Adriaan van de Venne (1589—1665), zie P.J. Meertens, *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*, Amsterdam 1943, p. 268.

deren draagt en baart, wordt dus met het seizoen vergeleken waarin men zijn oogst dient op te brengen. En in de ogen van Cats betekent het oogsten — kinderen verwekken en baren.

Aan het begin van elk deel van *Houwelyck* werd de voorrede geplaatst. In het voorwoord bij het hoofdstuk *Moeder* toont Cats zijn programma ten aanzien van de voortplanting en de opvoeding.³⁷ In dit fragment vindt men een essentiële stelling van de dichter, waarop hij zijn latere betoog baseert. Even als andere zeventiende-eeuwse moralisten beschouwt ook Cats het gezin als een fundamenteel onderdeel van het land en de maatschappij. Hij zegt dat kinderen de toekomstige burgers van het land worden. Dat betekent dat de verantwoordelijkheid voor de conditie van de maatschappij juist op de ouders zou liggen. Zo maakt Cats de ouders ervan bewust dat de toekomst van hun land afhankelijk is van de manier waarop zij hun kinderen verwekken en opvoeden. In de volgende fragmenten van dat deel begint de dichter met raadgevingen, aanmaningen en waarschuwingen gericht zowel tot vrouwen als mannen die hulp in bijna elke situatie zouden bieden die de voortplanting en de opvoeding betreft. Cats begint namelijk al vóór de geboorte van de baby, met de kwestie van de voortplanting en de zwangerschap. Dan bespreekt hij de eerste jaren van het leven van het kind met bijzondere nadruk op de kwestie van het zogen. Aan het einde van dit deel behandelt de auteur de mentale en de lichamelijke ontwikkeling van oudere kinderen. Hier worden kwesties verbonden met de opvoeding en het onderwijs besproken. Zoals gezegd, zal ik in deze bijdrage fragmenten bespreken betreffende de eerste fase — zwangerschap en geboorte.

De volledige titel van het tweede boek is: *Der Vroed-vrouwen verre-kyker. Waar in getoond werd, Verscheyde Ongehoorde seltzame Dragten der Kinderen en Wan-Schepsels in 's Menschen Lichaam. En der selver wonderlijke Verlossingen. Voorgevallen, Op verscheyde plaatsen, in Duytsland, Nederland, Vrankrijk, etc. Seer nut en Dienstig, voor alle Medicijns, Chyrurgijns, en Vroed-Vrouwen.* Het boek verzamelt 28 verschillende Nederlandse, Duitse en Franse verhalen over moeilijke en ingewikkelde bevallingen.³⁸ Zoals vermeld, is de auteur van deze bundel anoniem. Aan het einde van de voorrede kunnen wij echter de letters N.N. (*nomen nescio*) vinden. Toch is het duidelijk dat de auteur van deze tekst zelf chirurgijn was. Herhaaldelijk wijst hij op zichzelf met deze titel. Een paar keer schrijft hij ook 'wij', als hij over werkzaamheden van chirurgijns vertelt.³⁹ Van-

³⁷ Jacob Cats, 'Noot-Wendigh Bericht voor den Leser, Al-eer te komen tot het derde deel deses vvercx genaemt Moeder', in: *Houwelyck. Dat is gantsche gelegentheyf des echten staets*, pr. [wed.] J.P. vande Venne, Middelburg 1625; [BUWr.OstDr., Sign. 493682], p. 3*r–3**ij v.

³⁸ In de zeventiende eeuw waren handboeken voor vroedvrouwen echt populair. In deze tijd begon de functie van een vroedvrouw te professionaliseren, zie G.J. Kloosterman, 'Verloskundige kanteekeningen bij vrouw Schraders 'Memoryboeck'', in: Catharina Schrader, *Memoryboeck van de vrouwen. Het notitieboek van een Friese vroedvrouw 1693–1745*, (ed.) M.J. van Lieburg, Amsterdam 1984, p. 49–50.

³⁹ Zie *Der Vroed-vrouwen verre-kyker, op. cit.*, p. 14–19.

wege de herkomst van veel verhalen zou men zich kunnen afvragen of de bundel geen vertaling is. In de *Geschiedenis der verloskunde* van de negentiende-eeuwse *medicinae doctor* H.J. Broers vinden wij een mening dat het geen vertaling is.⁴⁰ Volgens hem kan het auteurschap van de bundel waarschijnlijk aan de beroemde Nederlandse chirurgijn Hendrik van Deventer (1651–1724) toegeschreven worden, maar zekerheid in deze kwestie kan ook Broers niet bieden.⁴¹

In de voorrede van de bundel maakt de auteur bekend waarom hij voor deze thematiek heeft gekozen en wat zijn doelstelling is. Hij wil dat de beschrijvingen van verwonderlijke geboortes als een spiegel zouden dienen voor vroedmeesters en vroedvrouwen en voor alle andere mensen die hun hulp aan barende vrouwen willen bieden.⁴² Het is toch noodzakelijk voor vroedmeesters en vroedvrouwen om zulke gecompliceerde gevallen te kennen, zodat zij bij eventuele moeilijke bevallingen weten wat te doen.⁴³ De voorrede wordt dus gevolgd door diverse verhalen waarvan elk over zeldzame, onnatuurlijke geboorte vertelt.⁴⁴

Wondergeboorten, verzien en wanschepsels

Hoewel de aanwezigheid van drastische beschrijvingen van misvormde kinderen in medische teksten zoals *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* absoluut gerechtvaardigd lijkt, is het in literaire werken, als *Houwelyck*, niet meer zo vanzelfsprekend. Het thema ‘wondergeboorte’ vinden wij toch ook in de tekst van Jacob Cats. En hoewel het eigenlijke moment van de bevalling hier verzwegen wordt, vinden wij hier toch veel verwijzingen naar situaties wanneer er iets misgaat met het ongebooren en/of pasgeboren kind.

⁴⁰ H.J. Broers, ‘Geschiedenis der verloskunde. Onze oude verloskundige boeken’, in: *Weekblad van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1875 no. 33, p. 497–506; online beschikbaar op: <http://www.ntvg.nl/publicatie/geschiedenis-der-verloskunde-nederland-onze-oude-verloskundige-boeken-1/pdf>, nagekeken op 29.07.2010.

⁴¹ Over Hendrik van Deventer zie G.J. Kloosterman, ‘Verloskundige kanttekeningen bij vrouw Schraders ‘Memoryboek’’, in: Catharina Schrader, *Memoryboek van de vrouwens. Het notitieboek van een Friese vroedvrouw 1693–1745*, (ed.) M.J. van Lieburg, Amsterdam 1984, p. 53–55.

⁴² *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, op. cit., p. A2r.

⁴³ *Ibid.*, p. A3r.

⁴⁴ *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* kunnen wij tot de ‘arteliteratuur’ rekenen. Deze term werd bedacht ter aanduiding van middelnederlandse teksten die een nuttig en instructief doel hebben, zoals teksten betreffende grammatica, astronomie, geneeskunde, alchemie, magie of architectuur, dus boeken die tot wetenschaps- of vakliteratuur behoren. Deze teksten leerden middeleeuwse mensen hoe de wereld en de natuur was opgebouwd. Bovendien is veel van deze kennis uit de gedachten van antieke geleerden voortgekomen. Daardoor werd de antieke kennis in het bewustzijn van de middeleeuwse mens verspreid, zie de webpagina van de Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur <http://wemal.let.uu.nl/>, nagekeken op 24.11.2010 en de website ‘Webpages on the History of Astronomy by Robert Harry van Gent’ <http://www.phys.uu.nl/~vgent/artes/artesastro.htm>, nagekeken op 24.11.2010.

Volgens Cats kunnen vreemde en dwaze dingen en mensen die de zwangere vrouw ziet, invloed hebben op de ongeboren baby. Daarom schrijft hij dat de vrouw beter niet kijkt naar iets wat

wanschappen is, een wreet of selsaem beelt,
Dat ons het oogge tercht [= teert, J.K.], en soo de sinnen steelt.⁴⁵

Het verschijnsel waarop de dichter wijst, heet de beïnvloeding of het verziën. Het geloof, dat vreemde dingen, dieren en mensen het uiterlijk of de psyche van de foetus kunnen beïnvloeden, was in die tijd echt populair.⁴⁶ Oorspronkelijk heeft men dit verschijnsel inbeelding of imaginatie genoemd. Nu wordt het vaak ‘verzien’ genoemd, dus verkeerd zien. Die term wordt vooral gebruikt als de beïnvloeding een slecht effect op de juiste ontwikkeling van kinderen heeft. In de vijftiende eeuw begon men dit verschijnsel niet alleen met het moment van de voortplanting te binden maar ook met de zwangerschap.

Daarenboven beweert Cats dat het zelfs moeilijk te verwachten is in hoeverre zeldzame dingen op vrouwen en ongeboren kinderen kunnen inwerken:

Tis by de vrouwen selfs in geen deel te mercken
Hoe dat een vreemt geval kan opte vrouwen wercken,
Hoe onverwachte schrick tot aende vrucht belent,
En hoe een selsaem spoock sich inde moeder prent.⁴⁷

Zo zien wij dat het geloof in verziën een gestalte van de angst voor alle vreemde voorstellingen krijgt. Dit verschijnsel fungeerde bovendien als verklaring voor aangeboren afwijkingen en ziektes van kinderen.⁴⁸ Al sinds de vijftiende eeuw zijn er exempla bekend van misvormde kinderen die aan aangeboren afwijkingen leden, bijvoorbeeld dat van ‘het berenkind’ uit 1494.⁴⁹ Het andere beroemde voorbeeld hiervan was het verhaal uit 1688 over ‘het vissenkind’.⁵⁰ Het vertelt over de zwangere vrouw die vaak door het strand heen wandelde en daarmee veel vissen zag. De dochter die zij ter wereld heeft gebracht, bleek een schubachtige huid te hebben. Men wist gewoon niet dat de geschubde huid een aangeboren huidafwijking is en behandelde het als een voorbeeld van verziën.

⁴⁵ Jacob Cats, *Hovwelyck. Dat is gantsche gelegentheyt des echten staets*, pr. [wed.] J.P. vande Venne, Middelburg 1625, *Christelick Hvys-vvyf, Vertoont inde gestalte van Moeder, Hier vergeleken metten Herfst. Derde Deel*. [BUWr. OstDr., Sign. 493682], p. 21.22., [Bbb iiij r Ccc iiij r].

⁴⁶ R.E. Kistemaker (red.), *Een kind onder het hart. Verloskunde, volksgeloof, gezien, seksualiteit en moraal vroeger en nu*, Amsterdam 1987, p. 74.

⁴⁷ Jacob Cats, *Christelick Hvys-vvyf, Vertoont inde gestalte van Moeder.*, p. 21.22., [Bbb iiij r Ccc iiij r].

⁴⁸ R.E. Kistemaker (red.), *op. cit.*, p. 74.

⁴⁹ Het verhaal over ‘het berenkind’ vertelt over de baby die in de gedaante van de beer is geboren. Men geloofde dat het veroorzaakt was doordat de moeder van het kind tijdens de zwangerschap van een beer geschrokken is geweest, in: R.E. Kistemaker (red.), *ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*

Opmerkelijk is daarenboven het geloof van Cats in een eventueel, positief gevolg van de beïnvloeding. In zijn tekst vinden wij ook de mening dat het kijken naar of het denken aan iets moois tijdens de verwekking of de zwangerschap op het uiterlijk van het kind positief kan inwerken. Daarom adviseert hij de lezers om naar schone dingen te kijken, bijvoorbeeld *naar een schoon en geestich kint, een aerdich menschen-beelt*.⁵¹ De dichter probeert dan zijn mening met een ander wonderbaar verhaal over de geboorte van een aardig kind te onderbouwen dat door lelijke ouders werd werwekt.⁵² Het kind was ongewoon mooi, daarom was het de trots van zijn ouders, maar aan de andere kant ook de reden waarom zijn moeder werd uitgescholden. Mensen waren er gewoon over verbaasd hoe zo'n lelijke vader en moeder zo'n mooi kind konden verwekken en om die reden vermoedden ze dat de vrouw de huwelijksvrouw had geschonden.⁵³ De moeilijke situatie van het gezin werd gelukkig opgelost door een oude, wijze man die naar hun huis ging om zijn eigen mening over die kwestie te leveren. Eerst heeft hij het huis bekeken met de nadruk op de bedkamer waarin zijn aandacht door het beeld van het mooie kind werd getrokken. Vervolgens beval hij de baby naar de kamer te brengen en begon zijn rede:

En siet! die nu het beelt en dan het kint bekeeck,
 En vondt noyt eenich ey dat soo een ey geleeck:
 Daer gaet de kloucke geest met vaste reden wijsen
 Wat datter uyt het ooch kan inde sinnen rijsen,
 En hoe een diep gepeys, door onbekende macht,
 Het ingenomen beelt kan prenten inde dracht.⁵⁴

Na die woorden van de oude man zijn mensen met het roddelen uiteindelijk gestopt en de vrouw kon haar eer definitief redden. Zo is het aantoonbaar dat het geloof in de beïnvloeding betrekking had niet alleen op de aangeboren afwijkingen maar ook gewoon op het uiterlijk van het kind. Het kan goede inwerking op kinderen hebben, zoals in het latse verhaal, of negatieve, zoals in de anekdote van het begin van dit artikel.

Bovendien verdient het de aandacht dat de opmerkingen van Cats geen apart, uitzonderlijk geval in die tijd waren. Op gelijksoortige manier heeft overigens de goede vriend van Cats, medicus-dichter Johan van Beverwijck zijn standpunt tegenover de beïnvloeding uitgedrukt. Hij was ook van mening dat het denken aan of het kijken naar iets op het uiterlijk van de baby kan inwerken. Deze mening probeert hij in de tekst *Schat der gesontheit* te onderbouwen aan de hand van een verhaal.⁵⁵ Het vertelt over een vrouw die tijdens de ontmoetingen met haar mi-

⁵¹ Jacob Cats, *Christelick Hvys-vwyf, Vertoont inde gestalte van Moeder*, p. 23.24., [Bbb iijj v].

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, p. 25, [Ddd r].

⁵⁴ *Ibid.*, p. 26, [Ddd v].

⁵⁵ Joh[an] van Beverwijck, *De schat der gezondheid. Met gedichten van Jacob Cats*, samenvatting: Lia van Gemert, Amsterdam 1992, p. 151.

naar zo gevreesd heeft dat haar man onverwacht thuis zou komen, dat het kind, dat zij gebaard heeft, niet op de minaar leek, maar op haar man. Zowel Jacob Cats als Johan van Beverwijck hebben dus in hun teksten gewoon gestalte gegeven aan ideeën die in de openbare mening aanwezig waren. Hun gedachten lijken op deze uit andere verhalen en anekdoten die al in het publieke bewustzijn fungeerden.

Wanneer iets misgaat

Toegegeven moet worden dat de twee boeken, *Houwelyck* en *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* gemeenschappelijke punten hebben ten opzichte van het thema ‘wondergeboorten’. In besproken fragmenten gaat het om moeilijke, gecompliceerde situaties, waarin iets mis met het kind is. De auteur van *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* erkent in de titel van het boek als in de voorrede dat het onderwerp van zijn tekst ongehoorde gevallen vormen. Zo lezen wij in het verhaal nummer 20 over een heel ingewikkelde bevalling waarbij problemen met de ligging van het kind voorkwamen en het met een arm vooruit kwam.⁵⁶ Er zijn ook een paar verhalen die over een dood kind vertellen dat van het lichaam van de moeder afgehaald werd, zoals het verhaal nummer 21⁵⁷, of, nog erger, in het lichaam van de moeder heel lang is gebleven, zelfs een paar jaar lang, zoals in de vertelling onder de veelzeggende titel: *Verhaal van een Vrouw, welke meer dan vier jaar een doode Vrucht by haar gedragen heeft, welke uit de Lijfmoeder door het openen van de buik, by stukken is uitgehaald, blijvende de Moeder niet alleen in 't leven, maar is twee jaren daar na wederom swanger geworden.*⁵⁸ Tot de wonderbaarlijke verhalen behoren ook gevallen van vrouwen die hun baby's door de anus ter wereld hebben gebracht, als in het negende verhaal *Van een Vrucht die by stukken door den Aarsdarm geloost is.*⁵⁹ Veel ruimte in de bundel beslaan ook vertellingen waarin behalve ongelofelijke gevallen ook drastische, gedetailleerde beschrijvingen van misvormde kinderen worden getoond. In sommige verhalen vertelt de auteur, met koude precisie, over situaties waarin dode kinderen wiens bepaalde lichaamsdelen ontbreken of zijn verrot, zoals in het verhaal *Van een Barens-nood, die meer dan sestien maanden duurde, welks doode en verrotte Vrucht, door de navel van de Vrouw gelukkig gesneden is, blijvende de selve Vrouw daar na in gesontheit leven.*⁶⁰

⁵⁶ Over problemen met de gecompliceerde ligging zie *XX Historie. Verlossing van een dood Kind, wiens Armtjen reeds gebooren was*, in: *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, op. cit., p. 59–60.

⁵⁷ Over het doodgeboren kind zie bv. *XXI Historie. Van een gelukkige afhalingen eens Kinds in een swaren arbeid*, in: *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, op. cit., p. 61–63.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 7–13.

⁵⁹ Over de baby die door de anus ter wereld werd gebracht zie bv. *IX Historie. Van een Vrucht die by stukken door den Aarsdarm geloost is*, in: *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, op. cit., p. 32–35.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 45–48.

Hoewel de benadering tot het probleem in de twee teksten verschilt, in de bundel is die meer wetenschappelijk en in *Houwelyck* meer verbonden met het volksgeloof, wordt zowel hier als daar de bijzonderheid van de getoonde situaties benadrukt. In beide gevallen erkennen de auteurs dat het om mysterieuze, wonderlijke en uitzonderlijke gevallen gaat. Zo kunnen wij de indruk krijgen dat het onderstrepen van het wonderbaarlijke element een opzettelijke handeling van de auteurs is, om de lezers nog meer benieuwd te maken. Waarschijnlijk was de doelstelling van de vermelde beschrijvingen en verhalen niet zozeer de wetenschappelijke waarheid, maar spanning en sensatie. Het voorbeeld hiervan kan de manier zijn waarop bepaalde bevallingen in *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* worden behandeld. De auteur wijst aanzienlijk meer aandacht aan nauwkeurige beschrijvingen van rotte lichaamsdelen en organen of van bloed en tranen van de vrouwen dan aan de reden van de gecompliceerde bevallingen. In de anekdoten van Jacob Cats lijkt ook het mysterieuze en opschudding-wekkende element op het eerste plan gebracht te worden.

Zeldzame bevallingen en misvormde kinderen waren echter een populair thema dat veel interesse in de zeventiende eeuw heeft getrokken. De vermelde gevallen van ‘het berenkind’ en ‘het vissenkind’ zijn afkomstig van vlugschriften — goedkope losse bladen voorzien van een afbeelding van een wondergeboorte.⁶¹ Dankzij het feit dat zulke vlugschriften voor een breder publiek beschikbaar waren, trokken ze de belangstelling zowel van gewone mensen als van geleerden die vaak zelf niet konden oordelen of beschreven gevallen levensecht waren of niet. Toegegeven moet worden dat de beschrijvingen van wondergeboorten door zulke vlugschriften en orale mededeling steeds fantastischer zijn geworden.

De twee teksten kunnen gerekend worden tot de traditie van het bestuderen van ‘wonderen der natuur’ waarmee veel geleerden uit heel Europa zich bezig hielden.⁶² De wonder of *miraculum* werd beschouwd als het gevolg van bovennatuurlijke handelingen van God die de gewone loop der dingen beïnvloedden. Gebeurtenissen, dingen of mensen die de natuurlijke orde zijn afgeweken, hebben protestanten *praeter-* of *buitennatuurlijk* genoemd.⁶³ Met deze categorie hebben ze dingen aangeduid die zeker geen mirakelen waren, maar die ook niet tot natuurlijk gerekend konden worden, zoals nachtgezichten, bloedregens of baby’s met twee hoofden. De historicus Eric Jorink verwijst hier naar de tweede betekenis van de term ‘wonder’.⁶⁴ Dit woord heeft betrekking niet alleen op het object maar ook op de emotionele reactie van de toeschouwer, namelijk be- of verwondering. *Admiratio*, zoals deze reactie werd genoemd, ontstaat toch als respons op iets

⁶¹ R.E. Kistemaker (red.), *op. cit.*, p. 75.

⁶² De historicus Eric Jorink vertelt over de humanistische traditie: de cultuur van het verzamelen van ‘rariteiten’ die het object van het onderzoek waren, zie Eric Jorink, *Het ‘Boeck der Natuere’. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575–1715*, Leiden 2006, p. 30.

⁶³ *Ibid.*, p. 20.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 21.

dat onbekend, vreemd of afwijkend is. In zijn bespreking van de renaissancistische rariteitenkabinetten benadrukt Stephen Greenblatt de gewichtigheid van de verwondering.⁶⁵ Hij constateert zelfs dat de inwerking van de meerderheid van tentoonstellingen dieper zou zijn als de eerste indruk juist de verwondering was.⁶⁶

Aan de ene kant valt het dus op te merken dat het sensatie-element een aanzienlijke plaats in beide teksten inneemt. Aan de andere kant zou het oneerlijk tegenover de auteurs zijn om te constateren dat de vraag naar mogelijke redenen van getoonde gevallen hen niet interesseert. Bij Cats is dat in zekere mate het vermelde verzien of de beïnvloeding. Tot eventuele oorzaken van wondergeboorten rekent hij ook bovennatuurlijke krachten die invloed kunnen hebben op de zwangere vrouw:

Wanneer een vrouwe draecht, het schijnt dat alle krachten
Zijn besich aen de vrucht, en op de moeder wachten.⁶⁷

De opmerking van Cats is overeenkomstig met de meer algemene beschouwing uit deze tijd. Men probeerde namelijk de reden van wondergeboorten in duivelse invloeden te zoeken of beschouwde deze als inwerking van demonen of als straf van God.⁶⁸ Opvallend is het feit dat ook de auteur van *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, die toch als wetenschappelijke autoriteit optreedt, de invloed van bovenaardse krachten als mogelijk beschouwt. In zijn voorrede vinden wij de mening dat de moeilijke bevallingen een straf van God zijn:

't Heeft den Almachtigen in 't begin sijner Scheppinge gelieft de Mensch velmaakt en sonder de minste pijn te Scheppen: maar den Val door dien schijn-soeten, dog bitteren Appel, heeft de Vrouwelijke Sexe met pijn en smerte doen verlossen. 't Is dan menigmaal de Vrouwen eigen schuld, dat de Kinderen, by haar komen te sterven, te verrotten en te vergaan [...].⁶⁹

Zo maakt de auteur vrouwen verantwoordelijk voor deze ongewone situaties, voor hun eigen lijden en het lijden van hun kinderen. Daarenboven is het aan te wijzen dat ook Cats, maar niet zo expliciet, verantwoordelijkheid op de ouders, en vooral op vrouwen, legt. Hoewel hij in de inwerking van bovennatuurlijke krachten gelooft, erkent hij dat wondergeboorten veroorzaakt kunnen worden doordat de aanstaande moeder naar iets vreemds kijkt. Hij is dus van mening dat het ook van de ouders afhankelijk is wat met het kind gaat gebeuren.

Samenvattend kunnen wij concluderen dat in beide teksten de bijzonderheid van beschreven situaties wordt benadrukt. De getoonde gevallen hebben niets te maken met het gevoel van geluk en vreugde dat het gezin dient te begeleiden bij

⁶⁵ Zie Stephen Greenblatt, 'Oddźwięk i zachwy', *op. cit.*, p. 185–193.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 192–193.

⁶⁷ Jacob Cats, *Christelick Hvyss-vvyf, Vertoont inde gestalte van Moeder*, p. 21.22., [Bbb iiij r Ccc iiij r].

⁶⁸ R.E. Kistemaker (red.), *op. cit.*, p. 77.

⁶⁹ *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*, *op. cit.*, p. A2r–A2v.

de geboorte van het kind. Integendeel: ze zijn verbonden met het lijden en het schaamtegevoel, wat nog meer door het sensatie-element wordt aangewakkerd. De nieuwgeboren kinderen passen niet bij de algemeen geaccepteerde normen, zowel deze verbonden met de natuur als met de maatschappij. Daarom treden zij in de twee boeken niet als begeerde nakomelingen op, maar als de reden van het lijden en de schaamte van de ouders.

Moment van de proef

Vanuit maatschappelijk oogpunt is de wondergeboorte een ernstig probleem, niet alleen voor de ouders zelf, maar ook voor de gehele familie in het algemeen. Wij hebben hier te maken met de kwestie van het anders-zijn en het probleem van de acceptatie. De ouders moeten dus de nieuwe situatie zelf aanvaarden maar ook ervoor zorgen dat zij en hun kind niet buiten de samenleving worden uitgestoten. Zo merken wij op dat de onnatuurlijke situaties, behandeld in de twee werken, de eer van de familie en haar sociale status aan het wankelen brengen. Ze vormen een soort moment van de proef dat de familie moet doorstaan.

Het verdient de aandacht dat zowel in *Houwelyck* als in *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* de familie een openbaar goedgekeurde autoriteit nodig heeft om door de gemeenschap geaccepteerd te worden. In het werk van Jacob Cats is dat de oude, wijze man die *verder sach*, van de vertelling over het bijzonder mooie kind.⁷⁰ Hij representeert de geleerdheid en ervaring en is daarmee de enige persoon met wiens beoordeling de rest van de gemeenschap rekening kan houden. Hij speelt de rol van de autoriteit die de aangetaste eer van de moeder en van de gehele familie kan redden. Opvallend is dat de woorden van de oude man aan de roddelende mensen vlug het zwijgen opleggen. De baby en zijn ouders worden uiteindelijk door de samenleving aanvaard. Relevant is hier bovendien het feit dat het probleem ‘wondergeboorte’ niet alleen lichamelijke of mentale afwijkingen van kinderen kan betreffen. In het vermelde verhaal is juist de kwestie van het wonderlijk mooi-zijn het probleem. Wij kunnen eruit afleiden dat het conflict tussen de schoonheid van het kind en de lelijkheid van de ouders ook de situatie kan veroorzaken wanneer de status van de familie wordt betwijfeld.

Hoewel *Der Vroed-vrouwen verre-kyker* vooral medisch en daarmee ook analytisch karakter heeft, zijn er toch een paar verhalen te vinden die over gevoelens van gevreesde en lijdende moeders vertellen. In het verhaal *Van een vrucht die by stukken door den Aarsdarm geloost is* lezen wij over een heel moeilijke en gecompliceerde bevalling waarbij drie vroedvrouwen werden geroepen.⁷¹ Heelaas stelden de drie vroedvrouwen vast dat zij radeloos tegenover dit geval waren

⁷⁰ Jacob Cats, *Christelick Hvys-vvyf, Vertoont inde gestalte van Moeder*, p. 25, [Ddd r].

⁷¹ *Der Vroed-vrouwen verre-kyker, op. cit.*, p. 32–35.

en hebben de barende vrouw in de steek gelaten. Gelukkig kwamen er twee chirurgijns, die bijstand aan de lijdende vrouw hebben geboden. Het wordt bovendien onderstreept dat de chirurgijns niet alleen met hun medische kennis, maar voornamelijk emotioneel de vrouw hebben geholpen.

Behalve de puur wetenschappelijke waarde van dit verhaal, kan er ook een verwijzing naar maatschappelijke betrekkingen gevonden worden. De twee chirurgijns lijken dezelfde rol te spelen als de oude, wijze man uit de vertelling van Jacob Cats. Ten eerste zijn zij de enige personen die begrip kunnen opbrengen voor de barende vrouw. Zij leveren geen overhaastige meningen over de moeder en het kind en zij laten de vrouw niet eenzaam tegenover het probleem. Bovendien treden zij op als vertegenwoordigers van wetenschap en geleerdheid. In vergelijking met de vroedvrouwen die hier heel negatief worden afgebeeld, worden de chirurgijns ook als morele autoriteiten getoond. En dat zijn de mannen die de barende vrouw en daarmee ook de rest van de geenschap laten zien dat de situatie niet zo radeloos en vreemd is, als het door de vroedvrouwen werd beschouwd. Dankzij hun belangstelling en emotionele hulp tonen zij ook de andere mensen hun aanvaarding van het geval en daarmee van de vrouw en haar baby.

Zoals af te leiden is uit de bovenstaande bespreking van de twee boeken, lijkt de situatie, wanneer iets met het kind misgaat, een moment van de proef te zijn dat de familie moet meemaken. Het gezin wordt geconfronteerd met de maatschappij en de openbare mening. De ouders maken zich zorgen erom of de gemeenschap het anders-zijn van hun kind zou accepteren. Het lijkt dus erop te wijzen dat het verschijnen van het nieuwe lid van de familie een keerpunt vormt dat de status van het gezin opnieuw bepaalt. Natuurlijk, als de situatie zo ingewikkeld wordt als in de besproken gevallen, is dat voor de familie extra moeilijk om haar goede naam te behouden. Soms kan dat alleen aan de hand van een algemeen aanvaarde autoriteit.

Ik vraag me toch af of het alleen in zulke gecompliceerde gevallen gebeurt dat het kind de goede naam en de sociale status van de familie kan beïnvloeden. Is het niet zo dat kinderen altijd, hoewel vaak niet bewust, het beeld van de familie zijn? Niet zonder betekenis wordt er in het boek van Jacob Cats zo'n grote nadruk gelegd op de 'juiste' verwekking van kinderen, 'goede' opvoeding en opleiding.⁷² Het kind lijkt dus een afspiegeling te zijn van de maatschappelijke, financiële en intellectuele status van de familie. Het goed opgevoede en 'gevormde' kind is dus een echte schat, een 'visitekaartje' van het familiehuis. En als er iets mislukt ofwel met het uiterlijk van de baby ofwel met het intellect of de opvoeding, wordt de status van het gezin aangetast. Zo zien wij dat deze twee teksten niet alleen met het oog op misvormde kinderen geïnterpreteerd kunnen worden, maar

⁷² Al in de voorrede bij het deel *Moeder* lezen wij zo'n veelzeggende zin: 'De Gods-geleerde seggen openlick, dat genouchsaem alle gebreken der kinderen worden veroorsaect door de eygen schult haerder ouden, ende dat eerst door de onregeltheyt inde huwelicksche by-een-komste, ende daer na door het quaet beleyt soo in het Dragen als in het Op-voe-den vande selve', in: Jacob Cats, *Noot-Wendigh Bericht voor den Leser*, p. 3 * ij r.

ook op kinderen in het algemeen. Impliciet betreffen ze dus het algemene beeld van het kind, dat niet alleen in de zeventiende-eeuwse Nederlandse cultuur leek te heersen, maar ook in andere Europese culturen door de eeuwen heen.

Tot slot

In dit artikel wilde ik inzicht geven in het probleem van de circulatie van motieven verbonden met de voorstelling van kinderen en in het bijzonder de kwestie van ‘wondergeboorte’. Bovendien probeerde ik mijn overwegingen te plaatsen in de context van de zeventiende-eeuwse manier van het denken, de context van de Wrocławse boekenverzameling en in mijn eigen context, als onderzoeker. Het bleek dat het onderwerp ‘wondergeboorte’ in de zeventiende-eeuwse teksten een populair thema is geweest. Onder meer dankzij het sensationele karakter trok het de aandacht zowel van gewone mensen, als van dichters en wetenschappers. Daardoor zijn er naast medische feiten ook wonderbaarlijke veronderstellingen in de openbare mening te vinden, die dit onderwerp betreffen. Deze motieven lijken in het algemene bewustzijn naast elkaar te fungeren. Daarom zijn ze aanwezig in literaire werken, zoals *Houwelyck* van Jacob Cats, alsmede in wetenschappelijke teksten als *Der Vroed-vrouwen verre-kyker*. Daarenboven kunnen wij zien dat deze circulatie aanwezig is in de context van de Wrocławse boekencollectie. Dezelfde motieven zijn te vinden in de door mij ‘toevallig’ gekozen teksten, gepubliceerd in verschillende decennia en verbonden met verschillende vakgebieden. In het algemeen kunnen wij stellen dat in beide boeken een speciale functie aan kinderen wordt toegeschreven. Door het kind legitimeert de familie namelijk zichzelf, haar bestaan en haar status.

Bibliografie

- Bedeaux, Jan Baptist, Rudi, Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500–1700*, Gent, Amsterdam 2000.
- Bertens, Hans, *Literary theory. The Basics*, New York 2001.
- Beverwijck, Joh[an] van, *De schat der gezondheid. Met gedichten van Jacob Cats*, samenstelling: Lia van Gemert, Amsterdam 1992.
- Bostoën, Karel, ‘Voorgeschiedenis van een uniek samenwerkingsverband’, in: Adam Skura, *Catalogus van in Nederland gedrukte boeken in de Universiteitsbibliotheek van Wrocław. I. Nederlandstalige boeken tot 1700. II. Nederlandstalig toneel tot 1800*. Bewerkt door Annemiek van der Eijk en Roeland Mulder, Leiden, Den Haag 1996, p. vii–viii.
- Broers, H.J., ‘Geschiedenis der verloskunde. Onze oude verloskundige boeken’, in: *Weekblad van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 1875 no. 33, p. 497–506; online beschikbaar op: <http://www.ntvg.nl/publicatie/geschiedenis-der-verloskunde-nederland-onze-oude-verloskundige-boeken-1/pdf>.
- Cats, Jacob, ‘Noot-Wendigh Bericht voor den Leser, Al-eer te komen tot het derde deel deses vvercx genaemt Moeder’, in: *Houwelyck. Dat is gantsche gelegentheynt des echten staets*, pr. [wed.] J.P. vande Venne, Middelburg 1625, [BUWr.OstDr., Sign. 493682].

- Cats, Jacob, *Hovwelyck. Dat is gantsche gelegentheydt des echten staets*, pr. [wed.] J.P. vande Venne, Middelburg 1625, *Christelick Hvys-vvyf, Vertoont inde gestalte van Moeder; Hier vergeleken metten Herfst. Derde Deel*. [BUWr. OstDr., Sign. 493682].
- Der *Vroed-vrouwen verre-kyker. Waar in getoond werd, Verscheyde Ongehoorde seltzame Dragten der Kinderen en Wan-Schepsels in 's Menschen Lichaam. En der selver wonderlijke Verlossingen. Voorgevallen, Op verscheyde plaatsen, in Duytsland, Nederland, Vrankrijk, etc. Seer nut en Dienstig, voor alle Medicijns, Chyrurgijns, en Vroed-Vrouwen*. T' Amsetrdam, By Jan Ten Hoorn, Boekverkooper over 't Oude Heere-Logement, 1690; [BUWr. OstDr., Sign. 472777].
- Greenblatt, Stephen, 'Towards a Poetics of Culture', in: Harold Aram Veeseer (ed.), *The New Historicism*, New York, London 1989, p. 1–14.
- Greenblatt, Stephen, 'Oddźwięk i zachwyty', vert. Anna Wilson, in: Stephen Greenblatt, *Poetyka Kulturowa. Pisma Wybrane*, Kraków 2006, p. 157–193.
- Jorink, Eric, *Het 'Boeck der Nature'. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping 1575–1715*, Leiden 2006.
- Kiedroń, Stefan, 'Cultural Ties between Silesia an the Low Countries in the Golden Age', in: *Neerlandica II. Emblematica et Iconographia*, ed. Wilken Engelbrecht, Bas Hamers, David Livingstone, Olomouc 2003, p. 39–46.
- Kiedroń, Stefan, 'De bibliotheken van Wrocław', in: Stefan Kiedroń (hoofdredacteur/editor in chief), Wilken Engelbrecht, Zdenka Hrnčířová, samenwerking/co-operation Karel Bostoën, *Nederlandse oude drukken in Bohemen, Moravië en Silezië (1500–1800). Netherlandish Old Prints in Bohemia, Moravia and Silesia (1500–1800)*, Wrocław 2010, p. 6–37.
- Kistemaker, R.E., (red.), *Een kind onder het hart. Verloskunde, volksgeloof, gezien, seksualiteit en moraal vroeger en nu*, Amsterdam 1987.
- Kloosterman, G.J., 'Verloskundige kanttekeningen bij vrouw Schraders 'Memoryboeck'', in: Catharina Schrader, *Memoryboeck van de vrouwens. Het notitieboek van een Friese vroedvrouw 1693–1745*, (ed.) M.J. van Lieburg, Amsterdam 1984, p. 47–78.
- Kolfin, Elmer, 'Portretten van liefde en lust. Portretten en portretteren in illustraties uit Noord- en Zuidnederlandse boekjes over liefde c. 1600–1635', in: *De zeventiende eeuw. Jaargang 17*, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2001, p. 121–137.
- Kujawińska-Courtney, Krystyna, 'Wprowadzenie', in: Stephen Greenblatt, *Poetyka Kulturowa. Pisma Wybrane*, Kraków, 2006, p. V–LXXXII.
- Meertens, P.J., *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*, Amsterdam 1943.
- Montrose, Louis A., 'Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture', in: Harold Aram Veeseer (ed.), *The New Historicism*, New York, London, 1989, p. 15–36.
- Pieters, Jürgen, 'In denkbeeldige tegenwoordigheid: Naar een *New Historicism* in de Lage Landen?', in: *Spiegel der Letteren* 47 (3), p. 251–273.
- Skura, Adam, *Catalogus van in Nederland gedrukte boeken in de Universiteitsbibliotheek van Wrocław. I. Nederlandstalige boeken tot 1700. II. Nederlandstalig toneel tot 1800*. Bewerkt door Annemiek van der Eijk en Roeland Mulder, Leiden, Den Haag 1996.
- Veeseer, Harold Aram, 'Introduction', in: *The New Historicism*, New York, London 1989, p. IX–XVI.
- Velde, A.J.J. van de, 'Zuid- en Noord-Nederlandsche bibliographie over Natuur- en Geneeskunde tot 1800', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde voor 1937*, Ledeberg, Gent 1937, p. 254–301.
- Webpagina van de Werkgroep Middel nederlandse Artesliteratuur <http://wemal.let.uu.nl/>, nagekeken op 24.11.2010.
- 'Webpages on the History of Astronomy by Robert Harry van Gent' <http://www.phys.uu.nl/~vgent/artes/artesastro.htm>.